

Юлія Сергіївна Потехіна,
аспірант кафедри теорії та методики практичної психології,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дорога, 4, м. Одеса, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті окреслені базові тлумачення педагогічної майстерності у науковій думці та її зв'язок із суміжними поняттями. Автором розглянуто основні психологічні детермінанти педагогічної майстерності та доведено їх ключову значущість.

Ключові слова: педагогічна майстерність, психологічні детермінанти, педагогічні здібності, педагогічна діяльність.

Професіоналізм людини у будь-якій сфері діяльності багато в чому залежить від рівня сформованості майстерності. Поняття “майстер” (за словником В. Даля) зводиться до розуміння такого рівня професіоналізму, коли майстер, будучи обізнаним і впевненим у своїй справі, глибоко знає психологію особистості і той предмет, який викладає, а також способи навчання і виховання [3]. Цей чинник важливий передусім у педагогічній діяльності. К. Ушинський писав: “Усяка практична діяльність, що прагне задовольнити вищі моральні і взагалі духовні потреби людини, тобто ті потреби, які належать виключно людині і становлять виключні риси її природи, це вже мистецтво. У цьому розумінні педагогіка буде, звичайно, першим, вищим з мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини й людства – прагнення до вдосконалень у самій людській природі: не до вираження довершеності на полотні або в мармурі, а до вдосконалення самої природи людства – її душі й тіла, а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина” [1].

Це визначення майже співзвучне з наведеним у “Педагогічній енциклопедії”, яка пропонує розуміти педагога як майстра своєї справи, фахівця високої культури, котрий глибоко знає свій предмет, добре знайомий з відповідними галузями науки чи мистецтва і практично розуміється у питаннях загальної та дитячої психології, досконало володіє методикою навчання та виховання.

На думку дослідника І. А. Зязюна, кожен вчитель для того, щоб успішно працювати, повинен володіти педагогічною майстерністю, оскільки тільки вона може забезпечити ефективність його праці, тільки від неї залежить рівень теоретичних знань та вмій кожного учня.

Свій внесок у розуміння ролі і значення професійної майстерності в діяльності педагога внесли такі вчені, як Ю. П. Азаров, В. М. Букатов, О. С. Булатова, П. М. Єршов, А. П. Єршова, І. А. Зязюн, Ю. Л. Львова, В. А. Кан-Калик, В. Ф. Моргун, Е. А. Ямбург, С. Д. Якушева та ін.

Вивченням педагогічної майстерності займалися видатні педагоги та психологи: Н. А. Амінов,

Л. К. Гребенникова, М. І. Єрмоленко, Н. В. Кузьміна, М. М. Тарасевич, А. С. Макаренко, А. К. Маркова, В. А. Сластенін, В. А. Сухомлинський, А. І. Щербаков, С. Д. Якушева.

Щоб досягти професіонального майстерності, зазначає В. А. Сластенін, необхідно володіти певним особистісним потенціалом або стартовими особистісними можливостями – загальними і спеціальними педагогічними здібностями, базовими знаннями, мотивацією досягнень, адекватною самооцінкою.

У свою чергу, вчена Н. В. Кузьміна зауважує, що оволодінню майстерністю завжди сприяють розвинені педагогічні здібності, коли ж А. І. Щербаков вважає, що педагогічні здібності є основою педагогічної майстерності. Долучаючись до цієї думки, вчена М. М. Тарасевич розглядала педагогічні здібності як стимулятори ПМ, які вимагають створення умов для розвитку, тренінгу в рамках психолого-педагогічної підготовки.

Значимість педагогічних здібностей у формуванні педагогічної майстерності, беззаперечно, є запорукою високої ефективності педагогічної діяльності, отож процес розвитку педагогічної майстерності студентів повинен бути пріоритетним у системі вищої педагогічної освіти.

Студенти з самого початку навчання повинні знати про значущість педагогічних здібностей для успішної педагогічної діяльності та про необхідність їх розвитку та саморозвитку в період навчання у виші, а також використання їх у самостійній професійній діяльності.

Окрім педагогічних здібностей, детермінантами педагогічної майстерності є педагогічна спрямованість, самосвідомість, стресостійкість, індивідуально типологічні особливості (рис. 1).

Основним компонентом структури особистості педагога є педагогічна спрямованість його діяльності, яка визначає поведінку, ставлення до професії, до своєї праці вчителя, передусім до дитини (спрямованість на прийняття особистості дитини).

Педагогічна (професійна) спрямованість особистості вчителя – це інтерес до педагогічної діяльності і здатність нею займатися, емоційне ставлення до діяльності (любов, задоволення, інші потреби).

Педагогічна (професійна) спрямованість особистості вчителя характеризується інтересами, схильностями, переконаннями, ідеалами. На підставі їх аналізу можна зробити висновок, наскільки значущими для педагога є педагогічна діяльність та її об'єкт, як глибоко він усвідомлює можливість правильного розв'язання педагогічних задач; як пов'язана педагогічна спрямованість з іншими видами спрямованості (наука,

мистецтво, суспільно-корисна діяльність), а також наскільки вчитель задоволений своєю діяльністю; які труднощі трапляються в його діяльності і як він їх долає, як співвідносяться педагогічна спрямованість із самооцінкою особистості, рівнем домагань, здібностями, характером тощо.

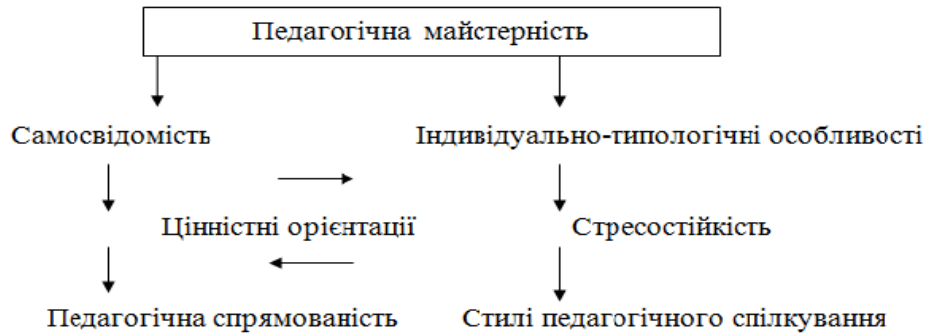

Рис. 1. Детермінанти педагогічної майстерності

Професійна педагогічна спрямованість є суттєвою ознакою та передумовою справжнього авторитету вчителя, одним із найважливіших суб'єктивних факторів досягнення успіхів у професійно-педагогічній діяльності. Спрямованість особистості педагога зумовлює результат і активність у професійній діяльності.

Дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді займалися Н. С. Бондар, А. А. Козлов, З. В. Сікевич, В. Т. Лісовський, К. А. Нечаєва, І. А. Райгородська, Н. І. Стрелянова, Є. А. Подольська, А. М. Мордовець, І. Г. Попова. У ряді досліджень зазначається, що юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації в якості стійкої особистісної властивості, яка впливає на становлення світогляду учнів, їх стосунків з довкіллям. Таким чином, ціннісні орієнтації впливають на спрямованість діяльності особистості.

Професійна самосвідомість (Я-концепція) вчителя визначає його діяльність, спосіб поведінки, систему дій, спрямованих на себе і на взаємодію з учнями. Професійна (педагогічна) самосвідомість (Я-концепція) вчителя – усвідомлення вчителем норм, правил, моделі педагогічної професії, сформованість професійного кредо, концепції вчительської праці, співвіднесення себе з професійним еталоном, ідентифікація з професією, очікувана оцінка себе референтними людьми; самооцінка.

Одним з найважливіших компонентів педагогічної діяльності є її мотивація. Будь-якою діяльністю людини керують внутрішні і зовнішні мотиви, вони ж визначають кожну конкретну дію і вчинок. Молодь, яка вступає до педагогічних ВНЗ, як правило, чудово обізнана про нинішню складну ситуацію в системі освіти, проте конкурс при вступі не знижується. Старшокурсники, які пройшли педагогічну практику в школі, в більшості випадків висловлюють задоволення від самої педагогічної діяльності і стверджують, що працювати вчителями їм не дозволяє лише низька оплата цієї праці. Беручи до

уваги вищезазначені причини, ми вважаємо за необхідне виділити в мотивації педагогічної діяльності дві складові: мотивацію вибору професії педагога і мотивацію продовження педагогічної діяльності.

Відповідаючи на питання, що ж визначає вибір професії, Є. А. Климов виділяє вісім основних факторів: 1) позицію сім'ї; 2) позицію однолітків; 3) позицію педагогів; 4) особисті професійні і життєві плани; 5) здібності і їх прояв; 6) домагання на суспільне визнання; 7) інформованість про ту чи іншу професійну діяльність; 8) схильності [47]. Ці фактори можна віднести до зовнішніх мотивів (1, 2, 3, 6) і мотивів внутрішніх (4, 5, 7, 8). Кожен з них у кожному конкретному випадку професійного вибору може виявитися вирішальним. Переважна орієнтація на внутрішні мотиви свідчить про більшу особистісну зрілість, про усвідомленість вибору і про справжній інтерес до обраної професії. Якщо ж при виборі професії вирішальними виявляються зовнішні мотиви, такий вибір є випадковим, не до кінця усвідомленим і ризикуюче не виявитися остаточною, адже людина може швидко розчаруватися в обраній професії [5].

Кожен з цих факторів вагомий і для педагогічної діяльності. Але специфіка цієї діяльності полягає в тому, що всі школярі чудово інформовані про її суть і зміст, оскільки кожен з них спостерігає за працею вчителя задовго до здійснення усвідомленого професійного вибору. Тому випадковий, зроблений під впливом в основному зовнішніх мотивів, вибір професії педагога – велика рідкість. Обираючи цю професію, школярі в основному орієнтуються на внутрішні мотиви, перш за все на свої схильності і здібності. Серед цих схильностей вагомими є любов до дітей, прагнення допомагати їм в отриманні досвіду. Іншими словами, саме зміст педагогічної діяльності – можливість навчати дітей – має найбільший вплив на вибір педагогічної професії. Серед інших факторів особливо важливим є вплив вчителя і

улюбленого навчального предмета, сім'ї та традицій, що склалися в ній, а також попереднього досвіду роботи.

У тих же, хто реально почав здійснювати педагогічну діяльність і не збирається припиняти її, структура мотивації дещо змінюється. Головним внутрішнім мотивом залишається отримання задоволення від роботи з дітьми, до нього додаються мотиви особистісного та професійного зростання, самоактуалізації. Серед зовнішніх фігурують мотив досягнення успіху, мотив прес-тижності роботи в певному освітньому закладі та ін.

У своїй педагогічній діяльності вчителі потрапляють у різні стресові ситуації, вирішують проблеми, пов'язані з навчанням, вихованням, перевихованням, побутовою невлаштованістю, зазнають психологічного тиску як з боку адміністрації, учнів, так і з боку батьків, переживають внутрішньоособистісні суперечності тощо. Все це вимагає наявності такої значущої риси особистості вчителя, як стресостійкість.

Стресостійкість являє собою сукупність особистісних якостей, що дозволяють людині переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження (перевантаження), зумовлені особливостями професійної діяльності, без особливих шкідливих наслідків для діяльності, оточуючих і свого здоров'я.

Проблемі стресу педагога у психолого-педагогічній літературі присвячені роботи багатьох психологів. Відтак, вітчизняні та зарубіжні дослідники наголошують на тому, що професія вчителя належить до ряду стресогенних (М. Амінов, О. Анісімова, Н. Ключова, Н. Ломоносова, Л. Мітіна, В. Семиченко, Г. Мешко, О. Мешко та ін.). Дослідженнями В. Бойко, Е. Зеєр, В. Золотаренко, І. Зубкової, Р. Макаревич, Є. Рогова, Л. Собчик, В. Соніна, В. Чорнобровкіна та ін. доведено, що особистісними детермінантами виникнення стресу є певні деформації педагога. Психологічні особливості стресу у педагогів та попередження його виникнення у майбутніх учителів виявлені вченими Ю. Вівдіч, М. Голубевою, О. Макаренко, О. Марковець, Г. Панаскевич та ін. Роботи А. Баранова, Л. Карапеняна, О. Напрімерова, А. Реана, С. Субботіна та ін. присвячені вивченню розвитку стресостійкості педагогів. Деякі аспекти формування стресостійкості в учбовій діяльності студентів відображені у працях А. Андрєвої, О. Лозгачової, Т. Середи, М. Хуторної, Є. Щукіної та ін.

До особистісних характеристик, що зумовлюють виникнення стресу вчителів і майбутніх педагогів, дослідники відносять нейротизм, тривожність, фрустраваність, агресивність і ригідність. Високий же рівень екстраверсії, емоційної стабільності, адекватної високої самооцінки, інтернального локусу контролю, толерантності та задоволеності своїм професійним вибором сприяють стресостійкості педагога. Водночас стресостійкість визначає психологічне здоров'я педагога та є однією із професійно значущих якостей особистості учителя.

Ще наприкінці XIX віка П. Ф. Каптерев, видатний російський педагог і психолог, довів у своїх дослідженнях, що одним з важливих чинників успішності педагогічної діяльності є особистісні якості вчителя. Він вказав

на необхідність наявності у вчителя таких якостей, як цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість, скромність, спостережливість, причому особливу увагу він приділяв дотепності, ораторським здібностям, артистичності. До найважливіших якостей особистості вчителя можна і потрібно віднести готовність до емпатії, тобто до розуміння психічного стану учнів, співпереживання і потреби у соціальній взаємодії. Педагогу має бути властива емпатійна спрямованість – визнання самоцінності кожної дитини відносно до свобод і обов'язків, спрямованості на створення таких результатів діяльності, які принесуть благо дитині. Можна припустити, що від наявності емпатійної спрямованості у структурі особистості вихователя залежить його спрямованість на педагогічну діяльність взагалі. Про це зазначає С. Максимець у своєму дослідженні впливу емпатійності на соціально-психологічну адаптацію майбутніх вчителів і додає, що формування емпатійної спрямованості забезпечують об'єктивні (система професійної підготовки) та суб'єктивні (ставлення студента педагогічного вузу до навколишнього середовища) умови [2,4].

Під час розгляду якостей педагога як суб'єкта діяльності дослідники розмежовують професійно-педагогічні якості, які можуть бути дуже близькі до здібностей, і власне особистісні. До важливих професійних якостей педагога А. К. Маркова відносить ерудицію, цілепокладання, практичне і діагностичне мислення, інтуїцію, імпровізацію, спостережливість, оптимізм, винахідливість, передбачення і рефлексію, причому всі ці якості у цьому контексті розуміються тільки в педагогічному аспекті. Розглядаючи так само, як і А. К. Маркова, професійно значущі якості педагога, Л. М. Мітіна співвідносить їх з двома рівнями педагогічних здібностей – проєктивними та рефлексивно-перцептивними. У дослідженні вчена окреслює більше п'ятдесяти особливостей вчителя. Наведемо список цих властивостей: ввічливість, вдумливість, вимогливість, вразливість, вихованість, уважність, витримка і самовладання, гнучкість поведінки, гуманність, діловитість, дисциплінованість, доброта, сумлінність, доброзичливість, ідейна переконаність, ініціативність, щирість, колективізм, політична свідомість, спостережливість, наполегливість, критичність, логічність, любов до дітей, відповідальність, чуйність, організованість, товариськість, порядність, патріотизм, правдивість, педагогічна ерудиція, передбачливість, принциповість, самостійність, самокритичність, скромність, справедливість, кмітливість, сміливість, прагнення до самовдосконалення, тактовність, почуття нового, відчуття власної гідності, чуйність, емоційність.

Цей загальний перелік властивостей складає психологічний портрет ідеального вчителя. Стрижнем його, а отже серцевиною, є власне особистісні якості: спрямованість, рівень домаганні, самооцінка, образ «Я» [6].

Дослідник О. Г. Мороз виділяє соціально-психологічні риси і властивості характеру педагога, до яких також відносив індивідуально-психологічні особливості: висока пізнавальна зацікавленість, любов до ді-

тей і потреба працювати з ними; твердість характеру, витримка і самовладання; самостійність і діловитість у вирішенні життєво важливих задач [7].

Таким чином, підводячи підсумки викладеного вище, зазначимо, що педагогічна майстерність – це високий рівень педагогічної діяльності. Сутність педагогічної майстерності полягає у набутих під час професіоналізації якостях особистості самого педагога, які, власне,

забезпечують його успішність. Стартовими детермінантами у формуванні педагогічної майстерності є педагогічні здібності, педагогічна спрямованість, ціннісні орієнтації, мотивація, самосвідомість, стресостійкість, індивідуально типологічні особливості. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні вищезначених основних психологічних детермінант розвитку педагогічної майстерності майбутніх вчителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голік О. Б. Педагогічна майстерність як складова професійного розвитку майбутнього вчителя / О. Б. Голік // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/172/84/>
2. Гребенкина Л. К. Педагогическое мастерство и педагогические технологии: Учебное пособие для педагогических вузов / Л. К. Гребенкина и др. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 250 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М.: «Прогресс», «Универс», 1994

REFERENCES

1. Holik, O. B. *Pedahohichna maisternist yak skladova profesiinoho rozvytku maibutnioho vchytela [Pedagogical mastery as a component of professional development of a future teacher]*. Retrieved from: <http://vuzlib.com/content/view/172/84/> [in Ukrainian].
2. Grebenkina, M. K. (2000). *Pedagogicheskoe masterstvo i pedagogicheskie tekhnologii: uchebnoe posobie dlya pedagogicheskikh vuzov [Pedagogical mastery and technologies: tutorial for pedagogical universities]*. Moscow: Pedagogicheskoe obshestvo Rossii [in Russian].
3. Dal, V. I. (1994). *Tolkovyi slovar zhivogo velikorusskogo yazyka [Dictionary of Russian language]*. Moscow: Progress [in Russian].

4. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Каптерев // Под ред. А. М. Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.
5. Климов Е. А. Педагогический труд: психологические составляющие / Е. А. Климов // Учеб. пособ. – М., 2004. – 240 с.
6. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії / Г. М. Мешко // Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2010. – 200 с.
7. Митина Л. М. Психологические проблемы / Л. М. Митина. – М., 1994. 216 с.

4. Kapterev, P. F. (1982). *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical works]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
5. Klimov, E. A. (2004). *Pedagogicheskiy trud: psikhologicheskie sostavlyayushchie [Pedagogical work: psychological components]*. Moscow [in Russian].
6. Meshko, G. M. (2010). *Vstup do pedagogichnoi professii [Introduction into pedagogical profession]*. Kyiv: Akademvidav [in Ukrainian].
7. Mitina, L. M. (1994). *Psikhologicheskie problemy [Psychological problems]*. Moscow [in Russian].

Юлія Сергеевна Потехина,
аспірант кафедри теорії та методики практичної психології,
Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского,
ул. Фонтанская дорога, 4, г. Одесса, Украина

ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДЕТЕРМИНАНТ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА

Профессионализм человека в сфере любой деятельности во многом зависит от уровня сформированности мастерства. Понятие «мастер» сводится к пониманию такого уровня профессионализма, когда мастер, будучи осведомленным и уверенным в своём деле, глубоко знает психологию личности и тот предмет, который преподаёт, а также методы обучения и воспитания. Педагог должен быть личностью с большой буквы, настоящим мастером своего дела, который может противостоять трудностям нынешнего времени и быть способным подняться над ними. Значимость педагогических способностей в формировании педагогического мастерства, несомненно, является залогом высокой эффективности педагогической деятельности. По нашему мнению, процесс развития педагогических способностей студентов должен быть приоритетным в системе высшего педагогического образования. Кроме педагогических способностей, детерминантами педагогического мастерства является педагогическая направленность, самосознание, стрессоустойчивость, индивидуальные типологические особенности. Все они представляют стройную систему педагогического мастерства.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, психологические детерминанты, педагогические способности, педагогическая деятельность.

Yuliia Potekhina,
*post-graduate student of the Department of Theory and Methods of Practical Psychology,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine*

CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF PEDAGOGICAL MASTERY

Professionalism of a person in any field depends on the level of his/her mastery maturity. A concept "expert" (according to the dictionary of V. Dal) is considered as such a level of professionalism, when a specialist, being well-informed and confident in the sphere of his/her business, knows and understands the personality psychology and the subject he/she teaches, as well as methods of teaching and education. This factor is important foremost for working in the field of education. Taking into consideration that pedagogical skills are very important in the process of forming pedagogical mastery that in turn is a prerequisite of high efficiency of pedagogical activity, the process of developing pedagogical skills of students must be dominant in the system of higher pedagogical education. Except pedagogical skills in general, the pedagogical mastery determinants are pedagogical orientation, consciousness, stress tolerance, individual typological features. The basic component of a teacher's personality structure is a pedagogical orientation of his/her activity, which determines his/her behavior, attitude towards the occupation and to children (orientation at the acceptance of children's personality). Professional pedagogical orientation is a substantial part and a precondition of the real authority of a teacher, one of the major factors of achieving successes in the field of professional pedagogical activity. The orientation of a teacher's personality predetermines the success and the result of his/her professional activity. Pedagogical mastery is a high level of pedagogical activity. The essence of pedagogical mastery is the qualities acquired by a teacher during his/her professional becoming, which actually provide its success.

Keywords: pedagogical mastery, psychological determinants, pedagogical skills, pedagogical activity.

Подано до редакції 30.09.2014
